ब्रह्मातिथिः काण्वः।अश्विनौ, ३७(उत्तरार्धस्य) - ३९ चैद्यः कशुः। गायत्री, ३७-३८ बृहती, ३९ अनुष्टुप्

दूरादिहेव यत्सत्यरुणप्सुरशिश्चितत्। वि भानुं विश्वधातनत्॥ ८.००५.०१

दूरात्- दूरत एव। इहेव- समीपे वर्तमानेव। अरुणप्सुः- रोचमाना उषाः। अशिश्चितत्- जगद्दीप्तमकरोत्। विश्वधा- सर्वत्र। भानुम्- प्रकाशम्। वि- विशेषेण। अतनत्- विस्तारितवती ॥१॥

नृवद्दस्रा मनोयुजा रथेन पृथुपाजसा। सचेथे अश्विनोषसम्॥ ८.००५.०२

नृवत्- नेतारौ। दस्रा- दर्शनीयौ। मनोयुजा- चित्तयोगवन्तौ। पृथुपाजसा- महाशक्तिमता। रथेन। अश्विना- हे अश्विनौ युवाम्। उषसम्। सचेथे- सङ्गच्छथः। आधिभौतिके उषा अरुणोदयदेवता। अश्विनौ तत्काले दृश्यमाननक्षत्राधिदैवते। आध्यात्मिके तु उषा ज्ञानोदयदेवता। अश्विनौ प्राणेशनशक्तिभूतौ। उषा कुम्भकरूपिणी। अश्विनौ श्वासप्रश्वासस्थप्राणनियमनशक्तिभूतौ ॥२॥

युवाभ्यां वाजिनीवसू प्रति स्तोमा अदृक्षत। वाचं दूतो यथोहिषे॥ ८.००५.०३

वाजिनीवसू- हव्यसम्पदौ। युवाभ्याम्। स्तोमाः- मन्त्राः। प्रति अदृक्षत- प्रत्यदृश्यन्त। दूतः। वाचम्- वाक्यम्। यथा- इव। ओहिषे- स्तोत्रं युवयोरर्थं वहामि ॥३॥

पुरुप्रिया ण ऊतये पुरुमन्द्रा पुरूवसू। स्तुषे कण्वासो अश्विना॥ ८.००५.०४

पुरुप्रिया- प्रभूतप्रियौ। पुरुमन्द्रा- बह्वानन्दकरौ। पुरूवसू- प्रभूतसम्पद्युक्तौ। अश्विना- अश्विनौ प्राणेशौ। नः- अस्माकम्। ऊतये- वृद्धये। कण्वासः- मन्त्रविदः। स्तुषे- वयं स्तुमः ॥४॥

मंहिष्ठा वाजसातमेषयन्ता शुभस्पती। गन्तारा दाशुषो गृहम्॥ ८.००५.०५

मंहिष्ठा- अतिशयेन दातारौ महनीयौ। वाजसातमा- अतिशयेन सम्पद्युक्तौ। इषयन्ता- मनीषां कुर्वन्तौ। शुभस्पती- शोभनपालकौ। दाशुषः- दातुः। गृहम्- सदनम्। गन्तारा- गन्तारौ ॥५॥

Dr. Rangaji

ता सुदेवाय दाशुषे सुमेधामवितारिणीम्। घृतैर्गव्यूतिमुक्षतम्॥ ८.००५.०६

ता- तौ। सुदेवाय- शोभनदेवोपासकाय। दाशुषे- दात्रे। गव्यूतिम्- चिद्रश्मिकामाम्। अवितारणीम्-वितरणरहितां योगेन निरुद्धामिति भावः। सुमेधाम्- शोभनबुद्धिम्। घृतैः- दीप्तिमद्भी रसैः। उक्षतम्- सिञ्चतम्॥६॥

आ नः स्तोममुप द्रवत्तूयं श्येनेभिराशुभिः। यातमश्वेभिरश्विना॥ ८.००५.०७

अश्विना- हे अश्विनौ प्राणेशनशक्तिभूतौ। श्येनेभिः- पक्षिभूतैः। आशुभिः- क्षिप्रैः। अश्वेभिः- प्राणाश्वैः। नः- अस्माकम्। स्तोमम्- मन्त्रम्। द्रवत् तूयम्- क्षिप्रम्। आ- आभिमुख्येन। उप यातम्- आगच्छतम्॥७॥

येभिस्तिस्रः परावतो दिवो विश्वानि रोचना। त्रीँरक्तून्परिदीयथः॥ ८.००५.०८

येभिः- यैरश्वैः। परावतः- श्रेष्ठधाम्नः। तिस्रः दिवः त्रीन् अक्तून्- त्रिषु अहोरात्रेषु। रोचना- रोचमानानि ग्रहनक्षत्रादीनि। परिदीयथः- परिगच्छथः। तैरत्रागच्छतम्॥८॥

उत नो गोमतीरिष उत सातीरहर्विदा। वि पथः सातये सितम्॥ ८.००५.०९

उत- अपि च। नः- अस्मभ्यम्। गोमतीः- चिद्रश्मियुक्ताः। इषः- सदिच्छाः। सातीः- सम्भजनीयाः सम्पदः। अहर्विदा- प्रभाते प्राप्यौ। आधिभौतिके उषसि दृश्यमाननक्षत्रे अश्विनौ। आध्यात्मिके तु ज्ञानोदयसम्बन्धिप्राणेशनशक्तिभूतौ। सातये- दैवीसम्पल्लब्धये। पथः- सन्मार्गान्। वि- विशेषेण। सितम्- बध्नीतम्। षिञ् बन्धने॥९॥

आ नो गोमन्तमश्विना सुवीरं सुरथं रयिम्। वोळ्हमश्वावतीरिषः॥ ८.००५.१०

अश्विना- हे प्राणेशनशक्तिभूतौ। नः- अस्मभ्यम्। गोमन्तम्- धेनुयुक्तं चिद्रश्मियुक्तम्। सुवीरम्- शोभनवीरयुक्तम्। सुरथम्- शोभनरंहणम्। रथी ऋतस्य नो भवेति श्रुतेः ऋतं रथः। रयिम्-

Dr. Ranganji

दानयोग्यधनम्। वोळ्हम्- आवहतम्। अश्वावतीः- प्राणाश्वयुक्ताः। इषः- सदिच्छाः। आवहतम्॥१०॥

वावृधाना शुभस्पती दस्रा हिरण्यवर्तनी। पिबतं सोम्यं मधु॥ ८.००५.११

वावृधाना- वर्धमानौ। शुभस्पती- शोभनपालकौ। दस्रा- सुदर्शनौ। हिरण्यवर्तनी- दीप्तमार्गौ। मधु- मधुरम्। सोम्यम्- रसम्। पिबतम्- अनुभवतम्॥११॥

अस्मभ्यं वाजिनीवसू मघवद्भ्यश्च सप्रथः। छर्दिर्यन्तमदाभ्यम्॥ ८.००५.१२

वाजिनीवसू- हे सम्पद्वन्तौ। मघवद्भ्यः- हव्यवद्भ्यः। अस्मभ्यम्- नः। सप्रथम्- पृथु। अदाभ्यम्- अहिंस्यम्। छर्दिः- सद्म। यन्तः- यच्छतम्॥१२॥

नि षु ब्रह्म जनानां याविष्टं तूयमा गतम्। मो ष्व१न्याँ उपारतम्॥ ८.००५.१३

या- यौ। नि- नितराम्। सु- सुष्ठु। जनानाम्- विशाम्। ब्रह्म- उपासनम्। अविष्टम्- रक्षतम्। तूयम्- क्षिप्रम्। आ गतम्- आगच्छतम्। अन्यान्- अस्मद्विरोधिनः। सु- सुष्ठु। मा उपारतम्- मा प्राप्नुतम्॥१३॥

अस्य पिबतमश्विना युवं मदस्य चारुणः। मध्वो रातस्य धिष्ण्या॥ ८.००५.१४

धिष्ण्या- धीगतौ। अश्विनौ- प्राणेशनशक्तिभूतौ। युवम्- युवाम्। अस्य- इमम्। मदस्य- तर्पकं हर्षदम्। चारुणः- कल्याणम्। मध्वः- मधुरम्। रातस्य- दत्तं रसम्। पिबतम्- अनुभवतम्॥१४॥

अस्मे आ वहतं रयिं शतवन्तं सहस्रिणम्। पुरुक्षुं विश्वधायसम्॥ ८.००५.१५

अस्मे- अस्मभ्यम्। शतवन्तं सहस्रिणम्- अनन्ताम्। पुरुक्षुः- बहुनिवासभूताम्। विश्वधायसम्- सर्वधारिणीम्। रयिम्- दानयोग्यसम्पदम्। आ वहतम्- प्रापयतम्॥१५॥

पुरुत्रा चिद्धि वां नरा विह्वयन्ते मनीषिणः। वाघद्भिरश्विना गतम्॥ ८.००५.१६

Dr. Ranganji

पुरुत्रा- बहुषु देशेषु। नरा- नेतारौ। वाम्- युवाम्। मनीषिणः- मेधाविनः। विह्वयन्ते- विशेषेण आह्वयन्ति। वाघद्भिः- वाहकैः प्राणाश्वैः। अश्विना- हे प्राणेशौ। आ गतम्- आगच्छतम्॥१६॥

जनासो वृक्तबर्हिषो हविष्मन्तो अरंकृतः। युवां हवन्ते अश्विना॥ ८.००५.१७

अश्विना- हे अश्विनौ। वृक्तबर्हिषः- आवर्जितहिंसाः। हविष्मन्तः- चरुपुरोडाशध्यानभावनादिहव्यवन्तः। अरं कृतः- अलङ्कर्तारः। जनासः- जनाः। युवाम्। हवन्ते- आह्वयन्ति॥१७॥

अस्माकमद्य वामयं स्तोमो वाहिष्ठो अन्तमः। युवाभ्यां भूत्वश्विना॥ ८.००५.१८

अश्विना- अश्विनौ। अस्माकम्- नः। अद्य- इदानीम्। वाम्- युवयोः। अयम्- एषः। अन्तमः- अन्तिकः। वाहिष्ठः- अतिशयेन वाहकः। स्तोमः- मन्त्रः। युवाभ्याम्- युवयोः। भूतु- भवतु॥१८॥

यो ह वां मधुनो दृतिराहितो रथचर्षणे। ततः पिबतमश्विना॥ ८.००५.१९

यः- यत्। मधुनः- सोमस्य। दृतिः- पात्रम्। रसोपलब्धिस्थानम्। रथचर्षणे- रथस्य द्रष्टव्यप्रदेशे। त्वद्रंहणे। वाम्- युवयोरर्थे। आहितः- स्थापितम्। ततः- तस्मात्। पिबतम्- रसमनुभवतम्॥१९॥

तेन नो वाजिनीवसू पश्वे तोकाय शं गवे। वहतं पीवरीरिषः॥ ८.००५.२०

वाजिनीवसू- हे सम्पद्वन्तौ। तेन। नः- अस्मभ्यम्। पश्वे- अस्माकं सूक्ष्मदर्शिने। पश्यतीति पशुरिति यास्कः। तोकाय- धर्मसन्ततये। गवे- चिद्रश्मये धेनवे वा। शम्- शान्त्यै। पीवरीः- प्रवृद्धाः। इषः- मनीषाः। वहतम्- प्रापयतम्॥२०॥

उत नो दिव्या इष उत सिन्धूँरहर्विदा। अप द्वारेव वर्षथः॥ ८.००५.२१

उत- अपि च। नः- अस्मदर्थम्। दिव्या इषः- दिव्यैषणाः। उत- अपि च। सिन्धून्- जीवोदकानि। अहर्विदा- उषसि व्यक्तौ। अप द्वारा इव- द्वाराण्युद्घाट्येव। वर्षथः॥२१॥

कदा वां तौग्र्यो विधत्समुद्रे जहितो नरा। यद्वां रथो विभिष्पतात्॥ ८.००५.२२

Dr. Ranganji

कदा। वाम्- युवयोः। तौग्र्यः भुज्युः- शुद्धात्मांशभूतो भोक्ता जीवः। समुद्रे- संसारार्णवे। जहितः- प्रक्षिप्तः। वाम्- युवाम्। विधत्- पर्यचरत्। यत्- यया परिचर्यया। वाम्- युवयोः। रथः। विभिष्पतत्- विशेषेणाभिपतेत्। भुज्युमंहसः पिपृथो निरश्विना इति श्रुतिः ॥२२॥

युवं कण्वाय नासत्या ऽपिरिप्ताय हर्म्ये। शश्वदूतीर्दशस्यथः॥ ८.००५.२३

युवम्- युवाम्। कण्वाय- मन्त्रविदे। नासत्या- सत्यस्वरूपौ। हर्म्ये- हर्म्यतले। अपिरिप्ताय- बाधिताय। शश्वत्- बह्वीः। ऊतीः- रक्षाः। दशस्यथः- यच्छथः ॥२३॥

ताभिरा यातमूतिभिर्नव्यसीभिः सुशस्तिभिः। यद्वां वृषण्वसू हुवे॥ ८.००५.२४

वृषण्वसू- वर्षकधनौ। ताभिः- आभिः। ऊतिभिः- रक्षाभिः। नव्यसीभिः- अभिनवाभिः। सुशस्तिभिः- सुष्टुतिभिः। आ यातम्- आगच्छतम्। वाम्- युवाम्। हुवे- आह्वये ॥२४॥

यथा चित्कण्वमावतं प्रियमेधमुपस्तुतम्। अत्रिं शिञ्जारमश्विना॥ ८.००५.२५

अश्विना- हे अश्विनौ। कण्वम्- मन्त्रविदम्। प्रियमेधम्- प्रिययज्ञम्। उपस्तुतम्- स्तोतारम्। अत्रिम्- अग्न्युपासकम्। शिञ्जारम्- शब्दवन्तम्। आवतम्- रक्षतम् ॥२५॥

यथोत कृत्व्ये धनेंऽशुं गोष्वगस्त्यम्। यथा वाजेषु सोभरिम्॥ ८.००५.२६

उत- अपि च। कृत्व्ये- कर्तव्ये। धने। अंशुम्- यथा रसमपालयतम्। गोषु- चिद्रश्मिषु निमित्तभूतेषु। अगस्त्यम्- चित्तवृत्तिस्तम्भकारिणमुपासकम्। यथा। वाजेषु- सद्गतिषु निमित्तेषु। सोभरिम्- शोभनभरणशीलम्। सुभर एव सौभरिः। सौभरिरेव सोभरिः। अथवा सहोभरिं वा। सहनशीलमित्यर्थः। श्रुतावत्यं हरिरिति मन्त्रे स होता सहोभरिरिति सहोभरिशब्दोऽग्निविशेषणरूपेण दृश्यते। सोभरिशब्दो सहोभरिशब्दस्य संक्षिप्तरूपो वा स्यात्। यथा मगन्दशब्दे अस्मच्छब्दस्य गतेर्दानस्य संक्षेपं यास्कमत एव पश्यामः। यथा कतरा पूर्वा कतरा परायोरित्यत्र श्रुतौ अयोरित्यस्यानयोरित्यर्थो नलोपेन तथा सहोभरिर्हलोपेन सोभरिर्भवितुमर्हतीत्यनुमीयते। एवमादीनि श्रुतौ क्वचित् क्वचित् दृश्यन्ते। अपालयतं तथास्मान् पालयतम् ॥२६॥

एतावद्वां वृषण्वसू अतो वा भूयो अश्विना। गृणन्तः सुम्नमीमहे॥ ८.००५.२७

Dr. Ranganji

एतावत्- एवम्। अतो वा भूयः- इतोपि भूयः। वृषण्वसू अश्विना- वर्षकधनौ हे प्राणेशनशक्तिभूतौ। वाम्- युवाम्। गृणन्तः- स्तुवन्तः। सुम्नम्- सुखम्। ईमहे- याचामहे ॥२७॥

रथं हिरण्यवन्धुरं हिरण्याभीशुमश्विना। आ हि स्थाथो दिविस्पृशम्॥ ८.००५.२८

हिरण्यवन्धुरम्- सुवर्णवन्धुरम्। हिरण्याभीशुम्- सुवर्णप्रग्रहम्। दिविस्पृशम्- नभःस्पृशम्। रथम्। अश्विना- हे अश्विनौ। आ स्थाथः- अधितिष्ठथ। हि- खलु ॥२८॥

हिरण्ययी वां रभिरीषा अक्षो हिरण्ययः। उभा चक्रा हिरण्यया॥ ८.००५.२९

अश्विना- हे अश्विनौ। हिरण्ययी- दीप्तिमती। रभिः- आलम्बनभूता। ईषा। अक्षश्च हिरण्ययः। उभा चक्रा- चक्रद्वयमपि। हिरण्यया ॥२९॥

तेन नो वाजिनीवसू परावतश्चिदा गतम्। उपेमां सुष्टुतिं मम॥ ८.००५.३०

तेन- अमुना रथेन। नः- अस्मान्। वाजिनीवसू। परावतः- श्रेष्ठात् स्थानात्। आ गतम्- आगच्छतम्। इमाम्- एताम्। मम- मे। सुष्टुतिम्- शोभनस्तोत्रम्। उपागच्छत ॥३०॥

आ वहेथे पराकात्पूर्वीरश्नन्तावश्विना। इषो दासीरमर्त्या॥ ८.००५.३१

अश्विनौ- हे प्राणेशौ। पूर्वीः- पुराणीः सद्भावनाः। अश्नन्तौ- अनुभवन्तौ। पराकात्- श्रेष्ठाद्धाम्नः। आ वहेथे- प्रापयथः। अमर्त्या- अमरौ। दासीः इषः- सेवाभावनाः। आवहेथे ॥३१॥

आ नो द्युम्नैरा श्रवोभिरा राया यातमश्विना। पुरुश्चन्द्रा नासत्या॥ ८.००५.३२

नासत्या- सत्यस्वरूपौ। पुरुश्चन्द्रा- बह्वाह्लादकौ। अश्विना। द्युम्नैः- दीप्तिभिः। श्रवोभिः- श्रुतिभिः। राया- दानयोग्यसम्पदा। नः- अस्मान्। आ यातम्- आगच्छतम् ॥३२॥

एह वां प्रुषितप्सवो वयो वहन्तु पर्णिनः। अच्छा स्वध्वरं जनम्॥ ८.००५.३३

इह- अत्र। प्रुषितप्सवः- स्निग्धरूपाः। पर्णिनः- पक्षयुक्ताः। वयः- गन्तारोऽश्वाः। स्वध्वरम्- शोभनाध्वरयुतम्। जनम्। अच्छ- अभिलक्ष्य। वाम्- युवाम्। आ वहन्तु- प्रापयन्तु ॥३३॥

Dr. Ranganji

रथं वामनुगायसं य इषा वर्तते सह। न चक्रमभि बाधते॥ ८.००५.३४

यः। इषा- मनीषया। सह। वर्तते। वाम्- युवयोः। तम्। अनुगायसम्- अनुगातव्यम्। रथमाह्वये। तस्य चक्रम्। न कोपि अभिबाधते॥३४॥

हिरण्ययेन रथेन द्रवत्पाणिभिरश्वैः। धीजवना नासत्या॥ ८.००५.३५

हिरण्ययेन- सुवर्णमयेन। रथेन। द्रवत्पाणिभिः- क्षिप्रकारिभिः। अश्वैः- प्राणतुरगैः। धीजवना- मनोवेगौ। नासत्या- सत्यस्वरूपौ आगच्छतम्॥३५॥

युवं मृगं जागृवांसं स्वदथो वा वृषण्वसू। ता नः पृङ्क्तमिषा रयिम्॥ ८.००५.३६

वृषण्वसू- वर्षकधनौ। युवम्- युवाम्। मृगम्- मृग्यमाणम्। जागृवांसम्- जागरणशीलं रसम्। स्वदथः- आस्वादयथः। ता- तौ। नः- अस्मान्। इषा- मनीषया। रयिम्- दानयोग्यधनम्। पृक्तम्- प्रयच्छतम्॥३६॥

ता मे अश्विना सनीनां विद्यातं नवानाम्।
यथा चिच्चैद्यः कशुः शतमुष्ट्रानां ददत्सहस्रा दश गोनाम्॥ ८.००५.३७

ता- तौ। अश्विना- अश्विनौ। नवानाम्- अभिनवाः। सनीनाम्- सम्पदः। मे- मम। विद्यातम्- जानीतम्। यथा। चैद्यः- चयनकर्ता। कशुः- वृत्रबाधकः। कष हिंसायाम्। औणादिकः उप्रत्ययः। उष्ट्रानां शतम्। वेदेषु यथा धेन्वश्वादिमृगाः प्रतीकास्तथा उष्ट्रश्च स्यात्। उष्ट्रो मरुधन्वजनितकष्टसहनशक्तिसम्पन्न इत्यनेन कारणेन स सहनशक्तिप्रतीकः स्यात्। सहस्रा दश गोनाम्- प्रभूतचिद्रश्मीन्। ददत्- यच्छति तथा विद्यातम्॥३७॥

यो मे हिरण्यसंदृशो दश राज्ञो अमंहत।
अधस्पदा इच्चैद्यस्य कृष्टयश्चर्मम्ना अभितो जनाः॥ ८.००५.३८

Dr. Rangaji

यः। मे- मह्यम्। हिरण्यसंदृशः- दीप्तदर्शनान्। दश- प्रभूतान्। राज्ञः। अमंहत- अयच्छत्। तस्य। चैद्यस्य- चयनवतः। चर्मम्नाः- कवचिनः। अभितः। कृष्टयः जनाः। अधस्पदाः- पादयोरधस्तादेव वर्तन्ते ॥३८॥

माकिरेना पथा *गाद्येनेमे* यन्ति चेदयः। अन्यो नेत्सूरिरोहते भूरिदावत्तरो जनः॥ ८.००५.३९

येन। इमे- एतानि। चेदयः- चयनस्थानानि। चयनमधिकं यत्र भवति स चेदिः। चिधातोः डिरिति औणादिकः प्रत्ययः। यन्ति- गच्छन्ति। एन- तेनानेन। पथा- मार्गेण। माकिः- अन्यः कश्चिन्न। गात्- गन्तुं शक्नोति। अन्यः- अस्मादितरः। भूरिदावत्तरः- बहुदातृतरः। जनः। सूरिः- विद्वान्। न। ओहते- प्रापयति ॥३९॥

Dr. Rangani